

Müsaibimiz Professor Əsgər Zeynalov ölkədə və Avropa da tanınan Fransa ədəbiyyatı mütəxəssislərindəndir. O, Azərbaycanın xaricdə ən çox kitabı çap olunan alimlərindən biridir. Onun Fransa ədəbiyyatına aid əsərləri, eləcə də digər monoqrafiyaları Fransa, Almaniya, İngiltərə, Kanada, ABŞ-da, Rusiya, Hindistan kimi ölkələrdə çap olunub. Professor Zeynalov Fransa ədəbiyyatşünaslığı ilə bağlı bir çox ilkərin müəllifidir. O, Azərbaycanda Fransız ədəbiyyatından yazılan və fransız alimlərin rəy verdiyi ilk monoqrafiyanın, eləcə də Volter, Hüqo haqqında ilk fundamental elmi tədqiqatların müəllifidir. Fransız yazarı və diplomatı Jozef Artur De Qobinonun Azərbaycanla bağlı yazdığı, uzun müddət Azərbaycan ədəbiyyatına məlum olmayan “Şamaxı rəqqasəsi” novellasını da ilk dəfə məhz o, üzə çıxarıb. Bizim onunla söhbətimiz də elə bu əsər və onun müəllifi haqqındır.

ələri məlumdur. Qobinonun “Don Juanın əlvidası”, “Makedoniyalı İsgəndər” pyesləri, “Şahzadənin evlənməsi”, “Skramuş və Rablenin məsləhətləri”, “Xanım Jronua” adlı novellaları, “Qorxulu məhkum”, “Nikola və Ternov” kimi roman-felyetonları var.

- Onun “Şamaxı rəqqasəsi” əsəri haqda danışaq. Necə olub ki, bu əsər uzun müddət bizə məlum olmayıb və sonra belə bir əsərin olduğu aşkarlandı?

- 2007-ci ildən bəri Fransada təcrübə mübadilələrində iştirak edirəm. Mən Qrönoblda təkmilləşdirmə kurslarında olarkən universitet yataqxanasının əməkdaşı Hakim adlı bir Əlcəzairli ilə tanış oldum. Söhbət əsnasında mən də müsəlman olduğumu, Volter və Hüqo yaradıcılığından kitablar yazdığımı dedim. Söz Hüqodan düşmüşkən, məlumat verdim ki, Hüqo Məhəmməd Peyğəmbərə 156 misradan ibarət poema həsr

renodur. İspan sürgünü olan Moreno səyahətə çıxır. Bir səyyah kimi əvvəlcə o, İstanbula oradan isə gəmi vasitəsilə Poti şəhərinə gəlir. Müəllif yazır ki, Poti o zaman Qafqazın ən böyük liman şəhəri idi. Morenonu qarşı-

Ceyhandır - Üm -əl Bənin,Üm-Gülşüm olduğu kimi.

Şamaxıda məclisi yazıçı xüsusi bir zövqlə təsvir edir. Burada göstərilir ki, məclisin təşkil olunduğu zal çox səliqəli idi. Divarda Paskeviçin şəkli vurulmuşdu. Bu, artıq Qafqazın Rusiya tərəfindən işğalına işarədir. Bəli olduğu kimi, Azərbaycanın ən gec məğlub olan xanlığı İrəvan xanlığıdır. 30 ilə qədər apardığı böyük mübarizədən sonra, general Paskeviçin başçılığı altında rus ordusunun hücumu ilə nəhayət 1827-ci il oktyabrın 1-də İrəvan xanlığı işğal olunur. Bununla da Cənubi Qafqazın işğalı məsələsinə son qoyulur. Buna görə də Şamaxının məclis zalında Paskeviçin şəklinin vurulması təsadüfi deyildi. Əsərdə təsvir olunur ki, Şamaxının məşhur adamlarının Ağa xan və Şəmsəddin bəy məclisə daxil olub qonağı salamlayırlar. Qonaq bu səliqəli zala həmişədən tez gətirilmişdi. Yazıçı salamlaşmanı Azərbaycan dilində deyildiyi kimi saxlamışdı: “ - Salam Əleykum! Xoş gəlmisiniz (Fransızca). - Əleykum salam - Bismillah! Xahiş edirəm əyləşin (fransızca).

Sonra yazıçı məclisə gətirilmiş musiqi alətlərindən söhbət açır. Yazır ki, burada bizim gitaraya oxşar bir musiqi aləti var ki, onu tar adlandırırlar. Skripkaya oxşar, ancaq qolu olan digər bir alət kamança adlanır. Üçüncü bir alət rübab adlanır. Dördüncü alət isə öz ritmləri ilə xüsusi qeyd olunmalı və bütün Asiya musiqi alətlərindən fərqlənən tambur idi. Əsərdə göstərilir ki, musiqi səsləndi, hamı bir səslə rəqs istədi. Rəqs başlanır və keyli müddət davam edir. Musiqi qurtaranda cuşa gəlmiş tamaşaçıların gurultulu alqışları az qala partlayışa çevrildi. Yalnız Moreno tək yerində donmuşdu. Yazıçı rəqs məclisindən sonra Şamaxı rəqqasəsi Omm-Ceyhanla Həsənovun söhbətini təqdim edir. Burada bəzi məsələlərə aydınlıq gəlir. Bəli olur ki, Omm-Ceyhanın da Murad Həsənovunda əsl Azərbaycanın qədim torpağı Dərbəndəndir. Omm-Ceyhan Muradla bibi qızı dayı oğludurlar. Onlar söhbətlərində öz aullarını xatırlayırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, yazıçı da əsərində bir neçə yerdə kənd yox, məhz olduğu kimi, aul sözünü işlətməmişdir. Qız söhbət əsnasında bildirir ki, onu iki min gümüş pula hansısa Türkiyəli varlı, yaşlı kişiye - kəməyə satmaq istəyirlər. Ancaq o, ona getmək istəmir. O, dayısı oğlu Murada onu sevdini, onunla ailə qurmaq istədiyini söyləyir. Murad da etiraz etmir, o da onu sevdini, ailə qurmağa hazır olduğunu deyir. O Murada Parisə gedib orada yaşamağı təklif edir. Ancaq dünyaya gələcək uşaqlarının sonrakı taleyi Muradı düşündürür. Murad Həsənov tatar-türk olduğunu əsərdə bir neçə dəfə qururla söyləyir. Novella gözənilməz axarla davam edir. Omm-Ceyhan bir gün Morenonun yanına gəlir və Muradı ondan soruşur. O, isə Muradın yoxa çıxdığını, guya onu tərk edib getdiyini söyləyir.

Davamı səhifə 13-də

Əsərdəki hadisələr Bakı və Şamaxı şəhərlərində cərəyan edir

Fransız yazarı və diplomatı Jozef Artur De Qobinonun Azərbaycanla bağlı yazdığı, uzun illər məlumi qalan “Şamaxı rəqqasəsi” novellası haqqında söhbət

- Əsgər müəllim, istərdik ki, “Şamaxı rəqqasəsi” əsərinin müəllifi Jozef Artur De Qobino haqda məlumat verəsiniz. Kimdir De Qobino?

- Jozef Artur De Qobino XIX əsr fransız ədəbi, elmi, ictimai-siyasi həyatında özünəməxsus rolu olmuş bir şəxsiyyətdir. O həm yazıçı, şair, dramaturq, həm də siyasi xadimdir. O məşhur “İnsan irqlərinin qeyri-bərabərliyi” nəzəriyyəsi ilə tanınır. Əvvəlcə qeyd edirəm ki, bu yazar haqda danışanda və ya yazanda onu Jozi Artur və Jozef Şarl Arturla səhv salmamalıdır. O, 1816-cı ildə Avray şəhərində anadan olub. O, Lorian Kral Kollecinə oxuyarkən ciddi surətdə şərqə maraqlanıb. Daha sonra şərqşünas olmağı qərara alıb. O “La Mode” məcmuəsində “Dilfiza” poemasının birinci hissəsini nəşr etdirərkən artıq tədqiqatçılar onun bir dahi olduğuna şübhə etmirdilər. Qobino bir müddət Parisi tərk etməli olur. O bundan sonra mətbuatla əlaqələrini daha da genişləndirir. Müntəzəm surətdə çoxlu sayda məqalələr dərc etdirən Qobino Katrömer ətrafında yaşadığı sonrakı illərdə fars dilini və ədəbiyyatını mükəmməl surətdə öyrənir. O eyni zamanda İsaak Yakob Şmitin “Şərqi Monqol Tarixi” əsərini tərcümə edir. Bu tərcümə ona ədəbi yaradıcılığını genişləndirib, şöhrət qazanmaq üçün geniş imkanlar yaradır. Berriyer onu yenidən nəşrə başlayan “Fransa və Avropa” jurnalı ilə əməkdaşlığa dəvət edir. O burada diqqət cəlb edən maraqlı məqalələr dərc edir. Çox keçir ki, onun Sədi, Cami, Hafiz, Rumi haqda silsilə monoqrafiyaları işıq üzünə görünür. O daha sonralar Parisdə bir qrup ziyalı ilə birgə “Seçilmiş əsərlər” və yaxud “İsanın əmisi uşaqları” adlı klub yaradır. Onlar kollektiv şəkildə kütləvi surətdə esse, roman yazıb nəşr edirlər. O ensiklopedik biliyə malik bir yazıçı olub. Onun zəngin və rəngarəng yaradıcılığı bunu əyani şəkildə sübut edir.

- Jozef Artur De Qobino hansı bədii əsərləri ilə tanınır?

- Məsələn, onun nəzəriyyəyə aid “Yeni ədəbiyyat mümkündürmü?” və “Ədəbiyyatın texniki məqsədləri” iki

edib. “Hicrin doqquzuncu ili” poemasını Azərbaycan dilinə tərcümə etdiyimi biləndə isə o bu kitabın surətini çıxarmaq istədiyini dedi. Mən də “Hüqo” adlı kitabımı aparıb, onun orijinal hissəsinin surətini çıxarıb verdim. Təqribən 30-32 yaşlarında olan Hakim mənə dedi ki, bizim burada çox zəngin bir kitabxanamız var. Oradan istifadə edə bilərsiniz. Birlikdə həmin kitabxanaya getdik. Burada fransız yazıçıların, dünyanın müxtəlif ölkələrinin ədəblərinin kitabları rəflərə düzülmüşdü. Hakim rəflərinin birinə əlini uzadıb, bir kitab götürdü. Dedi, “Burada da yaxşı kitablar var”. Mən kitabı alıb onun mündəricatına baxdım. 1967-ci ildə Cenevrənin “nəşriyyatında nəşr olunmuş bu kitab “Ən yaxşı nağıl və novellalar” adlanırdı. Mündəricatdan məlum olurdu ki, kitabda “Şər çiçəkləri” kitabının müəllifi, tanınmış fransız şairi Şarl Bodlerin tərcümələri, Antuan de Qollanın ərəb dilindən tərcümə etdiyi “Min bir gecə” nağıllarından “Əlibaba” nağılı da bu kitabda verilib. Mündəricatı oxuyanda “Şamaxı rəqqasəsi” adı diqqətimi çəkdi. Mən öz-özümə düşündüm ki, yəqin, bu bizim Şamaxıdır. Kitabı qeydiyyatdan keçirib, bir neçə günlük özümə götürdüm. Əsəri elə oradaca oxuyaraq, qeydlər etdim. Əsərdəki hadisələr Azərbaycanda-Bakı və Şamaxı şəhərlərində cərəyan edir. Novella 80 səhifədən ibarətdir.

- Novella hansı motivdədir? Nədən bəhs edir?

- Əsərin əsas qəhrəmanı Jan Mo-

lamaq üçün hərbiçi olan Assonov, yəni Həsənov Poti şəhərinə göndərilir. Əsərdə müəllif oxuculara aydın olsun deyə bəzən sözlərin mənasını da açıqlamağa çalışır. Məsələn, Assonov - le fils de Hassan - bey - Həsən bəyin oğlu. Moreno Assonovla görüşərkən ispaniyalı səyyah ondan kim olduğunu soruşanda o, Murad Həsənov - mən rusam, daha doğrusu, mən tataram, Şirvan əyalətindənəm, müsəlmanam, sizə xidmət etmək üçün gəlmişəm, - deyir. Burada yazıçı ötəri şəkildə olsa da, Poti yəni Qara dəniz sahillərinin gözəlliklərini də təsvir edir. Onlar əvvəl Kutaisiyə, sonra Bakıya və nəhayət, Şamaxıya gəlib çatırlar. Yol boyu dağlara baxdıqca Moreno bir az təəccüblənir. Bunlar Barselonaya onun valideynlərinin yaşadığı şəhərdəki dağlara oxşayır. Yolda söhbət əsnasında Həsənov bildirir ki, o, Sankt-Peterburqda hərbi məktəbə təhsil alıb, o zaman Avropada ünsiyyət vasitəsi olan fransız dilini də orda öyrənib. Əsərdə baş verən hadisələr təxminən 1860-70-ci illərə təsadüf edir. Həsənov Sankt-Peterburqda təhsil alsada, ancaq vətəninin ruslar tərəfindən işğalı ilə heç cür barışa bilmir. Hətta Moreno ilə söhbət edərkən “Səma qarışır. Ah ruslar!” - söyləyir. Yenə də söhbətin gedişində “Mənim düşmənim vətənim işğal edənəldir”, deyir.

İndi isə Şamaxıya qayıdaq. Bəli, Moreno Həsənovla birlikdə Şamaxıya gəlib çatır. Buyerlərin nəzarəçisi Qreqori İvoniç və Həsənov da məşhur Şamaxı rəqqasəsi Omm-Ceyhana sifariş göndərirlər ki, sabah özü ilə bir rəqqasə də götürüb məclisə gəlsin. Əcnəbi qonaqları xalqın mədəniyyəti ilə yaxından tanış edib, yüksək səviyyədə qəbul edilməsi üçün xüsusi, ayrıca məclis yerləri yaradıldı. Şəhərin hörmətli, sayılıb-seçilən adamları, eləcə də əcnəbi qonaqlar həmin məclis yerinə təşrif buyurar, onlar rəqqasələrin oyunlarına baxıb, musiqini dinləyib istirahət edərdilər. Necə ki, 1858-ci ildə böyük fransız mütəfəkkiri Düma Şamaxıya gələrkən Mahmud Ağanın evində belə bir məclis qurulmuşdu. Yeri gəlmişkən, bir məsləyə də toxunmaq istəyirəm. Ceyhanın adı Omm-Ceyhan kimi təqdim olunur. Məncə, bu, Üm-

Əsərdəki hadisələr Bakı və Şamaxı şəhərlərində cərəyan edir

*Fransız yazarı və diplomatı Jozef Artur De Qobinonun
Azərbaycanla bağlı yazdığı, uzun illər naməlum qalan
“Şamaxı rəqqasəsi” novellası haqqında söhbət*

Əvvəli səhifə 12-də

Omm-Ceyhana aşiq olan Moreno qızı öpmək istəyir. Omm-Ceyhan onu necə vurursa, Morenonun üzü-əli qana bulaşır. Oxucu səbirsizliklə Muradla Omm-Ceyhanın ailə quracağını gözləyir. Ancaq Murad bibisi qızını bu dəfə həqiqətən də Şamaxıda qoyub, Moreno ilə birlikdə Bakıya yola düşür. Yenə də Azərbaycan torpağının Şirvanın mərkəzi Şamaxının gözəllikləri, dağları, meşələri təsvir olunur. Ümumiyyətlə, əsərdə təsvirdən çox istifadə olunub.

Məsələn, Omm-Ceyhan haqqında söhbət gedərkən onu belə təsvir edir: “O, cazibədar, lakin çox ariqdır. Kifayət qədər qəşəngdir, onun mavi gözləri var”.

Muradla Moreno Bakıya gəlib çatır və müvəqqəti olaraq burada yaşayırlar. Ancaq Muradın bibisi qızını tərk etməsinin səbəbi bəlli olmur. Bəlkə də o qalacağı yeri müəyyənləşdirib, sonra onu gəlib aparacağını planlaşdırırdı. Ancaq Murad Morenoya deyir ki, mən qışı Parisdə keçirmək istəyirəm. Birlikdə oraya gedərik. Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, Murad bəzən Morenonu Don Juan kimi çağırır. Əsər gözlənilməz bir sonluqla başa çatır: Bir gün Moreno Bakıda Qriqori İvoniçə rast gəlir. Bir-iki kəlmə söhbətdən sonra İvoniç tələsdiyini bildirir. Səbəbini soruşduqda İvoniç Omm-Ceyhanın bərk xəstələndiyini və onu Şamaxıdan Bakıya gətirdiyini söyləyir. Söhbətdən aydın olur ki, İvoniç də bu cazibədar qızla ailə qurmaq istəmiş, ancaq Omm-Ceyhan istədiyi olduğunu söyləyib, ona da etiraz etmişdi. Qız ancaq İvoniçə onu deyir ki, o, Morenonun qapısının ağzında ölmək istəyir. Moreno evə qayıdır. Tələsik addımlarla gəlib yaşadığı yerə yaxınlaşanda qapısını ağzında bir qızın uzandığını görür. O, qızın qolundan tutub üzünü çevirəndə onu tanıyır. Bu, Omm-Ceyhan idi. Qız Morenonu görəndə kimi “Əlvida” deyib canını tapşırır. Məşhur Şamaxı rəqqasəsi beləcə dünyasını dəyişir. Bir məqamı da xatırladım, rus rəssamı Qriqori Qaqarin Qobinonun “Şamaxı rəqqasəsi” əsərinə rəsmlər çəkib. Çox maraqlıdır ki, fransız ədəbiyyatında La Fontenin təmsilləri də, Volterin romanları da, Mopassanın novellaları da nəşr olunarkən onların əvvəlinə və ya sonuna “Conte” - “Nağıl” sözü artırılıb. Müəllifi bəlli olan əsərlərin bəziləri Şərq nağılı kimi başlayır: “Biri vardı, biri yoxdu”. Fransız yazıçısı Artur de Qobinonun “Şamaxı rəqqasəsi” əsərinin nağıllar kitabının içərisində öz əksini tapması təsadüfi deyil.

- Yazıçının təsvirlərindən belə məlum olur ki, o, adlarını çəkdiyi şəhərlərdə olub.

- O, 1849-cu ildə Fransanın xarici işlər naziri təyin olunub. III Napoleonun hakimiyyəti dövründə Bern şəhərində Fransa diplomatik heyətinin 1-ci katibi vəzifəsində çalışıb. O 1851-ci ildə isə İranda Fransa səfirliyinin birinci katibi təyin olunur. Marseldən gəmi ilə yola düşən Qobino karvanla Tehrana qədər gəlir. O İranda çalışdığı müddətdə çox güman o zaman çar Rusiyasının tərkibində olan Azərbaycan torpaqlarına da səyahət edir, burdakı mühitlə, adət-ənənələrlə tanış olur. Əgər belə olmasaydı, o, Azərbaycana məxsus milli koloriti bu cür dəqiq şəkildə ifadə edə bilməzdi. Onun həyatının son dövrlərindən danışılarkən mənbələrdə qeyd olunur ki, o sanki öz ölümünün yaxınlaşdığını duyaraq birdən-birə payızın kədərli bir günündə qonaq olduğu Şamaxını tərk edir. San-Jermen-de-Fosedə gəmiyə minir, qatarla Fransanı keçib, İtaliyanın Turin şəhərinə gəlib çatır. O, 1882-ci ildə oktyabr ayının 13-də həmin şəhərdə dünyasını dəyişir və Turinin mərkəzi qəbiristanlığında dəfn olunur. 1932-ci ildə Qobinonun qəbrinin üzərindəki ucaldılmış lövhədə yazılıb: “Zaman və hadisələr mütəfəkkirin surətini həyəcanlandırır”.

**Söhbətləşdi:
Ariz Tarverdiyev**